

Modern Türklük Araştırmaları Dergisi

Cilt 3, Sayı 4 (Aralık 2006)

Mak. #56, ss. 66-76

Telif Hakkı © Ankara Üniversitesi

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar veya Orta Asya-Anadolu Popüler Süfliğinin Temelleri: Meseleler ve Yaklaşımlar

Rüya Kılıç

Hacettepe Üniversitesi (Ankara)

ÖZET

Bu çalışmada Fuad Köprülü'nün *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adlı eserinin ele alınması amaçlanmaktadır. *İlk Mutasavvıflar*'ın seçiminde Ahmed Yesevi, Yesevîlik ile Orta Asya-Anadolu popüler süfliğinin temeli konusunda klasik bir eser olması etkili olmuştur. Bir edebiyat tarihi gibi görünse de *İlk Mutasavvıflar*'da Türk din tarihi açısından önemli tezler ileri sürüldü ve Türk tasavvuf tarihi yazıcılığında bir dönüm noktası olarak kabul edildi. Türklerin İslâmlaşması, Orta Asya ve Anadolu popüler süfliğinin temellerine dair Köprülü'nün görüşü günümüze kadar etkisini sürdürdü ve bu alanda yapılan çalışmalara yön verdi. Ancak Köprülü'nün tezi son yıllarda ulaşılan kaynaklar ve yeni yaklaşımlar ile ciddi bir biçimde eleştirilmektedir. Eleştirilere rağmen, özellikle Osmanlı öncesi Türk tasavvuf tarihi araştırmacılarının Köprülü'nün kaynak ve meseleleri tanıtımı, metodu ve sosyal perspektifinden öğreneceği çok şey olduğu da inkar edilemez.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

Fuad Köprülü, Orta Asya, Anadolu, Ahmed Yesevi, Popüler Süfliik

ABSTRACT

In this study the work of Fuad Köprülü entitled as *Early Mystics in Turkish Literature* is to be discussed. In the delineation of *Early Mystics* as a subject of the article, it is important that the book is prominent for the fundamental belief of Ahmed Yesevi, Yeseviyye and popular sufism in Central Asia-Asia Minor. Although it is seemed to be a book written by remaining in the boundaries of history of literature, in the *Early Mystics* very important theses for the history of Turkish religion were put forward, and it has been accepted as a turning point in the history of Turkish sufism Köprülü's view on the Islamization of the Turks and the Central Asia and Anatolian popular sufism has conserved its effect and

led to the contemporary studies. However thesis of Köprülü has been criticized because of the recently reached sources and the new point of views. In spite of the criticism, it could not be denied that *Early Mystics* has pivotal importance in the exposition of the sources and problematic matters, method and social perspective used by Köprülü especially for the researchers concentrating on the history of pre-Ottoman Turkish sufism.

KEY WORDS

Fuad Köprülü, Central Asia, Anatolia, Ahmad Yasavî, Popular Sufism

Bu yıl ölümünün 40. yıl dönümünü idrak ettiğimiz Fuad Köprülü Türk edebiyatı, kurumlar, iktisat, hukuk, din ve siyasî tarihi gibi çok farklı alanlarında hâlâ değerini muhafaza eden çok sayıda eserin sahibidir¹. Burada Köprülü'nün sadece *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*'ında ileri sürülen tezler, meseleler ve sonraki tesirleri üzerinde durmağa çalışacağız. Neden *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*? Bu soruyu her şeyden önce onun, Türk din ve tasavvuf tarihi çalışmalarının öncüsü olduğunu ileri sürerek cevaplayabiliriz. Ayrıca *İlk Mutasavvıflar* Ahmed Yesevî, Yesevîlik ile Orta Asya-Anadolu popüler sûfliğinin kökenleri konusunda klasik bir eserdir ve Köprülü'nün buradaki tezleri az çok değişerek daha sonraki çalışmalarında devam etmiştir. Bunlar arasında, özellikle diğer bir klasik eser olarak kabul edilen "Anadolu'da İslâmiyet" adlı makalesi Selçuklular devri din ve tasavvuf tarihi konusundaki değerini bugün de korumaktadır².

Seçimde etkili olan sebepler arasına, *İlk Mutasavvıflar*'ın Köprülü'nün kariyerinde özel bir anlam taşımasını da ekleyebiliriz. Nitekim, kitaba dair değerlendirmelerinde J. H. Mordtmann, "muhteviyâtı 'tibârîyle eser pek zengin olduğundan" tamamen çevirisi mümkün olmasa bile Batılı bilim adamlarının da yararlanabilmesi için bir kısmının çevirisini önerir (Mordtmann 1925, I: 287). Németh "gerek kabiliyeti ve gerek vaz'iyetinin husûsiyeti dolayısıyla, hiç kimse bu tedkîkâtı icrâya Köprülüzâde'den daha fazla salâhiyetdâr değildir" şeklinde takdirini dile getirirken Cl. Huart, "Muhakkak Türkiye'de değişen bir şey var. İşte size daha iki sene var yok, intişâr etmiş büyük bir cild ki, vaktiyle bildiğimiz şeylerin hiç birine benzemiyor. Bu bize yalnız yeni vakıalar keşf etmek veya gayr-i kafi ma'lûmâtımızı tamamlamakla

¹ Köprülü biyografisi ve bibliyografyası için ilk anda şunlar verilebilir: Şerif Hulusi (1940); Özerdim (1950: 159-248); Turan (1953: V-L); Tansel (1966 XXX: 621-636); Köprülü (1975: 52-55; 1981: XV-XXI); İnalcık (2002: 101-122); Berktaş (1983); Park (1975); Akün (2003, XXVIII: 471-486).

² Bilindiği gibi Köprülü bu önemli eserini Franz Babinger'in *Anadolu'da İslâmiyet* adlı makalesini eleştirmek maksadıyla kaleme almış ve *Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmûası*'nda (1338: 281-311, 385-420; 1339: 457-486) yayınlanmıştır. Söz konusu makaleler çeviri yazım olarak bir indeks ile birlikte basılmıştır (F. Babinger-F. Köprülü 1996). Ayrıca, Köprülü'nün bu önemli eserinin tesiri ve makalenin konusunu oluşturan Anadolu'nun İslâmlaşması tarihinin ondan sonraki durumunun bir değerlendirilmesi için bkz. (Ocak 2006: 9-18).

kalmıyor; belki tarz-ı tahfîri itibariyle kuvvetli tesirler yapıyor” diyordu (Huart 1925, I: 267; Németh 1925, I: 289). Huart’ın sözleri aynı zamanda eserin, Oryantalistlerin dikkatini Türk tarihine çekmesindeki rolünü de vurgulamaktaydı. XX. yüzyıl başlarına kadar Batı Oryantalizmine hâkim olan anlayışa göre XI. yüzyılda İslâm uygarlığına dâhil olmalarından önce Türkler geri, göçebe, her türlü uygarlığa geçiş başlangıcından yoksundular. Bağdat’ı ele geçirmelerinden sonraki Türk-İslâm devletlerine ise fatihler kendilerinden hiçbir şey katmamışlardı. Bunlar uygarlık namına gerçekleştirdikleri her şeyi İran-İslâm geleneğine borçluydular (Berktaş 1983: 19)³. İşte Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*’daki tezleri ile araştırmacıların dikkatini Arap-İran dışında Türk din ve tasavvuf tarihine çekiyordu.

Aslında, *İlk Mutasavvıflar*’ı yazmadan önce genç Köprülü’nün Türkçülükle tanıştığı ve Ziya Gökalp’in çevresindeki isimlerden biri olduğu burada zikredilmesi gereken anlamlı bir ayrıntıdır (Park 1975: 27-32; İnalçık 2002: 105; Akün 2003, XXVIII: 474-475). 1915’de Ziya Gökalp ile kurduğu *Âsâr-ı İslâmiye ve Milliye Encümeni*’ni İslâmî konulardan ziyade yönetmeliğinde “Türklerle ait müessesâtı muhît-i ictimâisi” içinde araştırma görevini üstlenmiş ve bir *Millî Tettebbu’lar Mecmuası* çıkarılması kararlaştırılmıştı. İlk sayısı 1915’te çıkan mecmuada Ziya Gökalp ve Fuad Köprülü Türk kimliğine ve kültürüne ağırlık veren incelemeler yayınlamaya başladılar (İnalçık 2002: 105,106). *İlk Mutasavvıflar*’ı böyle bir dönemde yazmaya başlayan Köprülü’ye göre, *Yeseviyye* bir Türk tarafından ve Türkler arasında kurulmuş olan ilk tarikattir. İşte bu sebeple *Yesevîlik* ve Ahmed Yesevî’yi incelemekle Türk tasavvufunun en eski ve en asli bir kısmı açıklanmış olacaktı (1993: 114).

1919 yılında basılan *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*’ın temeli aslında kendisinin de ifade ettiği üzere “Yunus Emre” ile “Hoca Ahmed Yesevî, Çağatay ve Osmanlı Edebiyatları Üzerindeki Te’siri” adındaki iki makalesi ile daha 1913-1914’lerde atılmıştı. Burada savunulan tez, Ahmed Yesevî’nin Batı Türklerinin tekke edebiyatında, özellikle de Yunus Emre üzerinde büyük bir etkisi olduğuydu. Böylece Anadolu’daki Türk edebiyatının Anadolu dışındaki Türklerin edebiyatından ayrı ve kendi başına inkişaf eden bir mahsul olmayıp, geçmişin bir devamı olduğu ve Türk edebiyatı tarihini yazabilmenin ancak bunun bir bütün olarak ele alınmasıyla mümkün olabileceğiydi (Köprülü 1329, V: 922-930; 1330, I: 611-645; 1993: 4). Nitekim bunlar *İlk Mutasavvıflar*’ın da ana teziydi. “Anadolu Selçukluları Tarihi’nin Yerli Kaynakları” adlı makalesinde *İlk Mutasavvıflar*’daki tahlili tetkiklerinin neticesinde edebiyat alanında olduğu gibi, din tarihi alanında da Anadolu Türk medeniyeti’nin Orta Asya Türk kültürünün bir devamı ve yeni bir inkişaf devresi olduğunu meydana koyduğunu dile getiriyordu (Köprülü 1943: 383). Böylece bu konudaki araştırmalar

³ Köprülü’nün Oğuz kabilelerini bir imparatorluk kuracak hukukî kabiliyetten mahrum addeden müsteşriklerle eleştirisine dair bkz. (Köprülü 1938, II: 63).

için yakın zamanlara kadar neredeyse hiç değişmeden devam eden önemli bir bakış açısı sunacaktı. Kitabındaki tasavvuf tarihi açısından dikkat çeken diğer tez ve meseleleri ise şu şekilde özetleyebiliriz

- Türkler İslâmiyetin birçok unsurlarını doğrudan Araplardan değil, Acemler vasıtasıyla aldılar. Eski İran geleneklerini muhafaza eden Horasan, tasavvuf akımının başlıca merkezlerinden biri belki de birincisi oldu ve Türk suffiliğini derinden etkiledi.
- Ahmed Yesevî hakkındaki menkabeler başlıca üç Türk sahasına yayıldı: Türkistan ve Kırgızistan (merkezî Doğu sahası), İdil boyu (Kuzey sahası), Anadolu ve Rumeli (Batı sahası).
- Ahmed Yesevî menkabesi Batı Türklerinde Osmanlı Devleti'nin kurulmasından çok önce yayılmıştı.
- Moğol istilâsından kaçarak Harezmi, Horasan, Azerbaycan yolu ile Anadolu'ya gelen kitleler arasında Yesevî tarikatının mensupları da bulunuyordu ve Yesevî menkabesini Anadolu'da onlar yaydı.
- Ancak Yesevî menkabesinin yazılı şekline Bektaşî geleneğinin zabt ve tesbitinden sonra rastlanmaktadır. Bektaşîler halk arasında Ahmed Yesevî hakkındaki an'aneleri Hacı Bektaş'a bağladılar.
- Ahmed Yesevî Hanefî mezhebinde bir fakih, bir şeriat âlimiydi. Şeriatle tarikatı kaynaştırdı. Dinî kurallara karşı dikkatsizliğin tarikat adabıyla uyuşmayacağını telkin etti.
- Onun etrafında İslâmiyet'e yeni, fakat çok kuvvetli bir biçimde bağlanmış saf, sade Türkler toplanmıştı. Bu sebeple müridlerine anlayacakları bir dil ile hitap etmek zorunda kaldı.
- Sülûk silsilesi bakımından Ahmed Yesevî'ye mensup iki tarikat, Nakşibendîlik ve Bektaşîliktir.
- Yesevîlikten çok sonra kurulan, yayılan ve onunla sıkı bağlantıları bulunan Nakşibendîlik de Yesevîlikle aynı esas vasıfları hâizdir denebilir.
- Yesevîlik, Nakşibendîliğin ortaya çıkışına kadar Türk memleketlerinde hüküm sürdü; Nakşibendîliğin ortaya çıkmasından sonra, özellikle Maverâünnehir Türkleri arasında Nakşibendîlik büyük bir yer elde etti ve Horasan ile Hârezmi'yi kapladı. Ancak bu Yesevî şeyhlerinin Türk dünyasına yayılmasına engellemedi.
- Âyinlerinde Türkçe'nin kullanılması, halk vezni ve lisanıyla yazılmış sade Türkçe ilâhiler gibi dış benzeyişlere rağmen Bektaşîlikle Yesevîlik

arasında hiçbir hakiki bağ mevcut değildir. Çünkü Bektaşiliğin daha ilk kuruluşundan beri ona intisap edenler zındık gibi telâkki edilmiştir.

- Yunus'un ve Anadolu'da yetişen takipçilerinin Ahmed Yesevî'nin etkisinde oldukları muhakkaktır. Her ikisinin sanat unsurları bile hemen hemen aynıdır.

Sahip olduğu kabiliyet ve kültür birikimiyle tarih meselelerini başarılı bir şekilde ortaya koyabilen Köprülü'nün eseri, muhtevası yanında takip ettiği metod ile de dikkate değerdir. Örneğin incelediği konuları genel bir çerçeveye yerleştirmekte, parça ile bütün arasındaki bağı kurmakta gösterdiği hassasiyeti ve sosyal tarih perspektifini daha sonraki incelemelerinde de rahatlıkla izleyebiliriz. *İlk Mutasavvıflar'* da uyguladığı sūfinin hayatının "tarihî" ve "menkabevî" olarak ayrılarak incelenmesi yöntemi - böyle bir ayırımın ne kadar geçerli olabileceği tartışmalı olmakla birlikte- bugün de sūfi şahsiyetleri konu alan çalışmalarda, araştırmacıyı düşünme zahmetinden kurtaran, neredeyse standart bir usûl hâline gelmiştir. Yine, *İlk Mutasavvıflar'*ın dipnotlarında konunun kaynaklarını tanıtmanın yanında tahlil, tartışma ve dikkat çektiği meselelerle kendinden sonraki araştırmalara yön verdi. Bunlar arasında ilk anda, XIII. yüzyıldan XVI. yüzyıl sonuna kadar Anadolu'nun din hayatının çok önemli bir çalışma sahası olduğu, *Abdallık, Bektaşilik, Kalenderilik ve Haydarilik* adı altında tarikatlerin teşekkül ettiği ve yayıldığını dile getirmesi sayılabilir. Ayrıca, *Hurûfliğin* Anadolu din tarihindeki yeri, İbnü'l-Arabî ve etkisine dair etraflı bir çalışmanın eksikliğini tasavvuf tarihi için ciddi bir boşluk olduğu, *İsmâîlilik*, Batınî itikad mensuplarının Anadolu'da tasavvuf perdesi altındaki faaliyetleri ve *Babaîlerin* Anadolu din tarihindeki yeri işaret ettiği diğer önemli meseleler arasında zikredilebilir (1993: 337, 112-113 dipnot 45, 195 dipnot 16, 206-207 dipnot 34, 207-208). *Babaîler* konusunu daha geniş kapsamlı olarak "Anadolu'da İslâmiyet" (1338: 302-310) makalesinde ayrıca "Bektaşiliğin Menşe'leri"nde bir kere daha ele alır (1341, 7: 134-136)⁴. Köprülü, Gölpınarlı'nın *Melâmîlik ve Melâmîler'*ine (1992) yazdığı Takdim'de ise Türkler arasında inkişaf eden tarikatlar ve büyük Türk sūfileri hakkındaki bilgilerin henüz çok az olduğunu belirtir. Sahip oldukları öneme rağmen herhangi bir incelemeye konu olmayan *Kalenderi* ve *Haydarî* tarikatlarını da buna örnek olarak verir.

İlk Mutasavvıflar' da Köprülü'nün eleştirildiği hususlardan biri, Ahmed Yesevî ile Yunus Emre arasında kurduğu ilişkiydi. Şüphesiz Köprülü farklılıklardan habersiz

⁴ Anadolu tasavvuf tarihinde son derece önemli olan bu isyana ondan sonra öğrencileri Gölpınarlı (1961: 46-47) ve Turan (1977, VI: 623-624) çeşitli vesilelerle temas ettilerse de ilk defa Ocak'ın doktora tezinde müstakil bir çalışma konusu oldu. Söz konusu tez kısaltılarak ilk defa *Babaîler İsyanı* (1980) adıyla basılmasının ardından genişletilmiş ve yeniden gözden geçirilmiş 2. baskısı *Babaîler İsyanı: Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslâm-Türk Heterodoksizminin Teşekkülü* adıyla yapılmıştır (1996a).

değildi (1993: 336). Bununla beraber, farklılıklar, her ikisinin Türk popüler sûfliğinin oluşumunda üstlendikleri benzer ve önemli role duyduğu ilginin gölgesinde kaybolur. Türkistan'daki büyük ününe rağmen Ahmed Yesevî'nin şiirlerinin Anadolu ve Rumeli'de bilinmediği, Yunus Emre ile Ahmed Yesevî'nin şiirleri arasında da bir benzerlik bulmanın imkânsız olduğunu ileri süren Gölpinarlı ise, Yunus'un Ahmed Yesevî'den etkilendiği fikrine karşı çıktı (1961: 111-112). Köprülü'nün Yunus Emre'yi ilim âlemine tanıtmışından sonra bu isim günümüze kadar çok sayıda çalışmaya konu oldu ve görünüşe göre olmaya da devam edecektir. Ocak, yaptığı değerlendirmede bu çalışmalara "milliyetçi" ve "hümanist" olmak üzere iki yaklaşımın egemen olduğunu ileri sürer. Hümanist yaklaşım, Türk kültüründe İslâm'ın etkisini dışarıda bırakmak için Türk öncesi Anadolu'nun yerli kültürüne ağırlık verirken milliyetçi yaklaşıma göre Yunus Emre İslâm sûfliğini Türk geleneksel kültürüne uygun olarak yeniden yorumlamıştır. Bu grubun temelini atan Köprülü'dür ve Faruk Timurtaş ile Ahmet Kabaklı gibi isimlerle günümüze kadar devam etmiştir (1996b: 100-101).

Köprülü'nün eleştirilen görüşlerinden bir diğeri Ahmed Yesevî'nin tasavvufi kimliği idi. Bilindiği gibi, *İlk Mutasavvıflar*'daki kanaatinin değiştiğini *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki "Ahmed Yesevî" maddesinde etraflı bir biçimde açıkladı. Buna göre, kitabını yazarken, Ahmed Yesevî'nin sûfi şahsiyetini ve *Yesevî* tarikatının hüviyetini *Nakşibendî* kaynaklarının gösterdiği şekilde tasvir etmişti. Oysa *Babâî*, *Haydarî* ve *Bektaşî* an'anelerinin Ahmed Yesevî hakkındaki rivayetleri tarihî hakikate daha yakındı (1978, I: 212). Bu konuda araştırmacılar arasındaki farklı yaklaşımlara yeniden döneceğiz. Ancak, ondan önce üzerinde durulması gereken mesele Türklerin İslâmlaşması, Orta-Asya ve Anadolu popüler sûfliğinin kökenlerine dair Köprülü'nün ana tezidir. Kabul etmeliyiz ki, yakın zamanlara kadar Köprülü'nün bu konuda çizdiği çerçevenin dışında araştırmacılarca yeni bir yaklaşım getirildiğini söylemek zordur. Alanın uzmanı olarak kabul edilen Mélikoff, Köprülü'nün tezini benimsemiş ve çalışmalarını bu doğrultuda sürdürmüştür. Örneğin, Ahmed Yesevî adının Nakşibendî ve Bektaşî tarikatlarına bağlanması Mélikoff'un bir makalesinde de işlenecekti. Vardığı sonuç, Yesevîliğin XIV. yüzyıl başında Nakşibendîliğe karışarak İslâm öncesi, hattâ heterodoks öğelerden arınırken Anadolu ve Rumeli'de *Bektaşî*liğin heterodoks tarîkine bağlandığıdır (1993: 167, 178). Tezi adından da açıkça anlaşılacağı üzere "Anadolu Sûfliğinin Orta Asya Kökenleri" hakkındaki çalışmasında ise, Anadolu popüler sûfliğinin kökenlerinin Ahmed Yesevî geleneği ile olduğu kadar, İslâm öncesi şamanca kalıntılar veya Uygur Buddhacılığı yoluyla da Orta Asya'ya uzandığını ileri sürüyordu. Ayrıca Türk halk İslâmlığının, menkabe geleneğinin Ahmed Yesevî'ye bağladığı Hacı Bektaş-ı Veli'den sorulacağını kaydediyordu (1993: 151, 153). Tabii ki Türk halk İslâmlığını böylesine daraltmanın ne ölçüde gerçeği

yansıtacağı bir başka tartışma konusudur⁵.

Türk tasavvuf tarihi üzerine çalışmalarıyla Köprülü'nün *Kalenderîlik* ve *Haydarîlik* ile ilgili görüşlerini önemli ölçüde ortaya koyan Ocak da özellikle *Babaîler İsyanı*'nda Ahmed Yesevî ile *Yesevîlik* konusunda Köprülü çizgisindedir. Nitekim, XIII. yüzyılda, Baba Resûl isyanına tekaddüm eden yıllarda heterodoks şeyh ve dervişleri bağladığı dört tarikattan biri olarak *Yesevîliği* de zikreder (1996a: 65-75). Bundan başka, Köprülü'nün, Ahmed Yesevî'nin klasik ve geleneksel anlamda Sünnî değil, heterodoks bir sûfi olduğu görüşünü gerçeğe daha yakın bulur. Ona göre de *Yesevîlik* ilk andan beri kitabî (yüksek) İslâm'ın bütün inceliklerini kavramaktan uzak göçebe ve yarı-göçebe Türk boylarının oluşturduğu bir çevrede çok muhtemel olarak eski kabilevî inanç ve âdetlerin büyük ölçüde İslâmî kalıplar içinde yaşatıldığı heterodoks bir karakter sunuyordu. Bu İslâm veya Müslümanlık tarzı yerleşik çevrelerle temasına göre yüksek (kitabî) İslâm'ın (Sünnîlik) etkisi altına girerek gelişti. Ancak yer yer de kabilevî yapısını muhafaza etti. Zaten tarihsel ve sosyolojik olarak aksi mümkün olamazdı (1996c: 34-36).

Konuya Köprülü perspektifi ile yaklaşmakla birlikte Ocak, Anadolu sûfliğinin oluşumunda, ilgisini son dönemde *Yesevîlik*'ten ziyade *Kalenderîliğe* ve ardından *Vefâîliğe* kaydırarak Köprülü'den ayrıldı. Ocak, bu çerçevede, Anadolu popüler tasavvufunun kökeninin, Köprülü'nün tezine uygun olarak, daha çok *Yesevîlik*, yahut daha geniş bir yaklaşımla, Orta Asya sûfliği olarak kabulünün ciddi bir biçimde yeniden değerlendirilmesi gerekliliğini savunur ve gerek Anadolu Selçuklu, gerekse Osmanlı Türkiye'si popüler tasavvufunun büyük çapta Irak tasavvufu kökenli Ebu'l-Vefâ geleneğine de bağlı olduğunu ileri sürer. Ancak, Ocak bunun her iki dönemde de Türkiye'de popüler tasavvufun Orta Asya kökeni ile hiç bir ilişkisinin bulunmadığı anlamına gelmediğini özellikle vurgular (2006, LXX: 134-135, 149).

*Yesevîliğ*in Anadolu sûfliğinin gelişmesinde belirleyici bir rol oynadığı görüşünün artık terk edilmesi gerektiğine inanan Karamustafa, Köprülü'nün tezini sert bir biçimde eleştirir. Buna göre, Anadolu'ya çok sayıda *Yesevî* Türkmen babasının gelip yerleştiğini düşündürecek kanıt olmadığı gibi, XIII. ve XIV. yüzyıllarda *Yesevî* silsilesinin varlığından söz edebilmek bile kuşkuludur (Karamustafa 2005: 86). Bununla birlikte, Karamustafa, *Vilâyetnâme*'de Yesevî hakkındaki kayıtların nasıl açıklanacağı sorusunun farkındadır. *Yesevî*likle Anadolu tasavvufu arasındaki en sıkı bağlantının Hacı Bektaş'ın şahsiyeti olduğunu ve *Vilâyetnâme*'de Yesevî hakkında en eski Orta Asya kaynaklarındaki verileri yansıtan bilgiler bulunduğunu üstelik Hacı

⁵ "Popüler İslâm"ı heterodoks kesim, hattâ sadece Bektaşilik ile sınırlamanın Sünnî yorumu dışında bıraktığından yeniden düşünülmesi gereken bir ayırım olduğuna inanıyoruz. Nitekim, "halk İslâmı"nın Türk toplumu arasında Sünnî ve heterodoks olmak üzere iki biçimi olduğuna dikkat çekilmesine dair bkz. (Ocak 2004: 16).

Bektaş (ö. 669/1270-71) ve Kutbeddin Haydar'ın (ö. 617/1220 civarı) Ahmed Yesevî'ye mürid olmasının onun 562/1166-67'de değil de XIII. yüzyıl başlarında öldüğü kabul edilirse mümkün olabileceğini ileri sürer. Ancak, Ahmed Yesevî ile Kutbeddin Haydar, Ahmed Yesevî ile Hacı Bektaş veya Kutbeddin Haydar ile Hacı Bektaş arasında bir pir-mürid ilişkisi kurmak için yeterli kanıt olmadığını da sözlerine ekler (Karamustafa 2005: 72-73)⁶. Ona göre, Hacı Bektaş'ı *Yesevî* halifesi görünümünde sunan tek kaynak *Vilâyetnâme*'dir ve bu eser dikkatle incelendiğinde aralarındaki ilişkinin ilk anda görüldenden daha karmaşık olduğu ortaya çıkacaktır. Öyle ki bu ilişkiyi yer yer pir-mürid bağı olarak değil de neredeyse bir rekabet ilişkisi olarak algılamak mümkündür. Tam niteliği ne olursa olsun Hacı Bektaş ile Ahmed Yesevî'nin doğrudan bir bağları olmadığını düşünmek güçtür. Aksi hâlde, Yesevî'den *Vilâyetnâme*'de başka hiçbir kişiye gösterilmeyen övgü ve saygı ile bahsedilmesini açıklamak zordur (Karamustafa 2005: 74). Kısaca, Ahmed Yesevî ile bir bağı olduğuna kesin gözüyle bakılabilecek Anadolu velisi sadece Hacı Bektaş'tır ve onun da Yesevî'nin müridi olmayıp ondan etkilenmiş genç bir çağdaşı, hatta rakibi olduğunu düşünmek mümkündür (2005: 86). Yine, Köprülü'nün Ahmed-i Yesevî'nin sûfi kimliği konusundaki görüşlerinin değişimini de onun Türklerin İslâmlaşmasını anlamak amacıyla geliştirdiği teorik çerçevenin sonunda kaynaklardaki verilere galebe çalması olarak değerlendirir (Karamustafa 2005: 66)⁷.

Devin DeWeese de Ahmed Yesevî ve *Yesevîlik* konusunda Köprülü'den farklı yaklaşımıyla dikkat çeker⁸. Kendi zamanında önemli olmakla birlikte onun kullanmadığı veya farkına varmadığı kaynaklar olduğuna işaret eden DeWeese, Yesevî hakkında münhasıran Köprülü'ye dayanmanın sonucu olarak çok sayıda hatalı varsayım ve yaklaşımın muhtelif çalışmalarda biriktiğini dile getirir (DeWeese 1996: 183)⁹. Yine, *Yesevî* mirasının Türk dünyasına aitliği, Ahmed Yesevî'nin ölüm tarihi, tasavvufî öğretisi ve uygulamasının bir şekilde ortodoks olmadığı ve bu yüzden

⁶ Karamustafa (2005: 72), *Vilâyetnâme*'de yer alan ve Orta Asya kaynaklarındaki verilerle uyuşan ya da benzeşen bu sebeple daha güvenilir olarak şunları sayar: Ahmed Yesevî'nin Yesi'de yerleştiği, doksandokuzbin müridi olduğu, Kutbeddin Haydar ile arasında bir bağ bulunduğu şecerelerinin Muhammed b. el- Hanefî'ye ulaştığı ve kendisine Hz. Ali'den çeşitli nişanlar verildiği, bazı düşmanları olduğu ve bununla ilişkili olarak bir öküz öldürme rivâyeti. Ayrıca bkz. (*Manâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî: Vilâyetnâme* 1958: 9-16).

⁷ Ayrıca, mevcut verilere göre Karamustafa, Köprülü'nün Ahmed Yesevî'nin tasavvufî kimliği konusunda *İlk Mutasavvıflar*'daki görüşünün gerçeğe daha yakın olduğunun belirlediğini ileri sürer (2005: 71-72).

⁸ Karamustafa, Devin DeWeese'in yakında çıkacak *Yesevîlik* tarihi hakkındaki kitabında Yesevî'nin yaşamı hakkındaki yeni bilgilerin *Yesevîlik*'in Türklerin tarihindeki yeri konusunda bir çok önemli çıkarımlar yapılmasına imkân sağlayacağını haber veriyor (2005: 67 dipnot 7, 71).

⁹ Kaynaklar hakkında bkz. (Karamustafa 2005: 68-69; DeWeese 2006: xii-xiv; Tosun 1997, II: 41-85; 1998, III: 73-81).

İslâm dünyasının sınırlarındaki göçebe Türkler'e uygun olduğu, Ahmed Yesevî ile Anadolu Türkleri arasındaki sufiliğin birbirine bağlanması ve *Yesevilik* ile *Nakşibendîliğin* ilişkisi yeniden ele alınması gerektiğini düşündüğü meselelerden bir kaçıdır (1996: 183-185)¹⁰.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, *İlk Mutasavvıflar* Türk tasavvuf tarihi yazıcılığında bir dönüm noktasının simgesidir. Köprülü'ye çok şey borçlu olduğumuzu kimse inkâr edemez. Bununla birlikte, *İlk Mutasavvıflar*'ın gerek muhtevası gerekse metodunun yeni verilere ulaşıldıkça eleştirilmesi ve farklı yaklaşımların ortaya konması kaçınılmazdır. Zaten aksini düşünmek bilimsel zihniyet ile bağdaşmaz. Ancak yakın zamanlara kadar Köprülü'nün Orta-Asya ile Anadolu sūfililiğinin kökenine dair tezi bu alandaki çalışmalarda neredeyse değişmez bir gerçeklik gibi kabul edilmiştir. Bu, üzerinde ciddi bir biçimde düşünülmesi gereken bir konudur. Herhâlde bunda yaklaşım ve metod kadar Osmanlı öncesi döneme duyulan ilgisizliği de göz önünde bulundurmalıyız. Nitekim bugün Türkiye'de Orta Asya, Beylikler ve Selçuklu tasavvuf tarihi çalışmaları büyük ölçüde ihmal edilmektedir. İlgi azlığında dönemle ilgili malzemenin yetersizliği kadar, Osmanlı tarihçiliği alanına nisbetle Selçuklu tarihçiliği sahasının daha ağır bir bilimsel formasyona ihtiyaç göstermesi etkili olmaktadır¹¹. Dolayısıyla bu alanda hâlâ Köprülü'nün kaynak ve meseleleri tanıtımı, inceleme metodu, keskin tahlilleri ve sosyal tarih perspektifi ile bugünün tasavvuf tarihi araştırmacılarına vereceği çok şey olduğuna inanıyoruz. Hayatta olsaydı büyük ihtimalle daha önce *Melâmîlik ve Melâmîler*'e yazdığı *Takdim*'deki şu sözleri tekrar ederdi: "bu sahada daha yapılması icap eden bir çok mühim işler vardır".

Kaynaklar

- AKÜN, Ömer Faruk (2003), "Mehmed Fuad Köprülü", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXVIII:471-486.
- F. BABINGER-F. KÖPRÜLÜ (1996), *Anadolu'da İslâmiyet*, (Yayına Hazırlayan Mehmet Kanar), İstanbul: İnsan.
- BERKTAY, Halil (1983), *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- DEWEESE, Devin (1996), "The Mashâ'ikh-ı Turk and The Khojagân: Rethinking The Links Between The Yasavî and Naqshbandî Sufi Traditions", *Journal of Islamic Studies*, 7:2: 180-207.

¹⁰ DeWeese, *İlk Mutasavvıflar*'ın İngilizce çevirisine yazdığı Önsöz'de de *İlk Mutasavvıflar*'daki bibliyografik eksiklikler yanında metod ve yaklaşımdaki problemlere etraflı bir biçimde dikkat çeker; Kronoloji, Ahmed Yesevî'nin ailesi, Arslan Baba'nın rolü, Ahmed Yesevî'nin manevî eğitimi ve sūfî silsilesi, Yesevî tarikatı ve Yesevîliğin Anadolu'daki varlığı ele alınan alt başlıklar arasındadır (2006: xiv-xx).

¹¹ Bu konudaki değerlendirme için bkz. (Ocak 1996d: 23-30; 1997: 221-230).

- DEWESE, Devin (2006), "Foreword", *Early Mystics in Turkish Literature Mehmed Fuad Köprülü*, (Translated and edited with an introduction Gary Leiser-Robert Dankoff), New York: Routledge
- GÖLPINARLI, Abdülbaki (1961), *Yunus Emre ve Tasavvuf*, İstanbul: İnkılab.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki (1992), *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul: Gri Yayın.
- HUART, Cl. (1925), "Köprülüzâde Mehmed Fuad, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar", (Çev. Ragıp Hulusi), *Türkiyat Mecmuası*, 1925, I:267-280.
- İNALCIK, Halil (2002), "Türkiye'de Osmanlı Araştırmaları I-Türkiye'de Modern Tarihçiliğin Kurucuları", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara.
- KARAMUSTAFA, Ahmet T. (2005), "Yesevîlik, Melâmetîlik, Kalenderîlik, Vefâîlik ve Anadolu Tasavvufunun Kökenleri Sorunu", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, (Haz. A. Yaşar Ocak), Ankara: TTK.
- KÖPRÜLÜ, Fuad (1338-1339), "Anadolu'da İslâmiyet", *Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmûası*, 281-311; 385-420; 457-486.
- KÖPRÜLÜ, Fuad (1938), "Ortazaman Türk Hukukî Müesseseleri: İslâm Âmmе Hukukundan Ayrı Bir Türk Âmmе Hukuku Yok mudur?", *Belleten*, II: 39-72.
- KÖPRÜLÜ, Fuad (1329), "Yunus Emre", *Türk Yurdu*, V: 922-930.
- KÖPRÜLÜ, Fuad (1330), "Hoca Ahmed Yesevî, Çağatay ve Osmanlı Edebiyatları Üzerindeki Te'siri", *Bilgi Mecmuası*, (Nisan 1330), I: 611-645.
- KÖPRÜLÜ, Fuad (1943), "Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları", *Belleten*, VII: 379-458.
- KÖPRÜLÜ, Fuad (1341), "Bektaşîliğin Menşe'leri", *Türk Yurdu*, sayı 7: 121-140.
- KÖPRÜLÜ, Fuad (1993), *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, (8. Bsk), Ankara: DİB.
- KÖPRÜLÜ, Fuad (1978) "Ahmed Yesevi", *İA*, I: 210-215.
- KÖPRÜLÜ, Orhan (1975), "Köprülü Bibliyografyası'nda Yeni Gelişmeler", *Türk Kültürü*.
- KÖPRÜLÜ, Fuad (1981), "Fuad Köprülü'nün Hayatı ve Eserleri", *Fuat Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Ötügen.
- Manâkib-ı Hacı Bektaş-ı Velî: Vilâyetnâme* (1958), Haz. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul.
- MELİKOFF, Irène (1993a), "Ahmed Yesevî ve Türk Halk Tasavvufu", *Uyur İdik Uyardılar*, (Türkçesi Turan Alptekin), İstanbul: Cem Yayınevi.
- MELİKOFF, Irène (1993b), "Anadolu Süflüğünün Orta Asya Kökenleri", *Uyur İdik Uyardılar*, (Türkçesi Turan Alptekin), İstanbul: Cem Yayınevi.
- MORDTMANN, J. H. (1925), "Köprülüzâde Mehmed Fuad, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar", (Çev. Mübarek Galip), *Türkiyat Mecmuası*, 1925, I:281-287.
- NEMETH, G., (1925), "Köprülüzâde Mehmed Fuad, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar", (Çev. Ahmet Cemal), *Türkiyat Mecmuası*, 1925, I:288-289.
- PARK, George T. (1975), *The Life and Writings of Mehmet Fuad Köprülü: The Intellectual and Turkish Cultural Modernization*, The John Hopkins University.
- OCAK, A. Yaşar (1996a), *Babaîler İsyanı: Alevîliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslâm-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*, (2. bsk), İstanbul: Dergah Yay.
- OCAK, A. Yaşar (1996b), "Türkiye'de Yunus Emre Araştırmaları Üzerinde Genel Bir Değerlendirme ve Yunus Emre Problemi", *Türk Süflüğüne Bakışlar*, İstanbul: İletişim.
- OCAK, A. Yaşar (1996c), "Türk Kültüründe Ahmed-i Yesevî: Hayatı, Şahsiyeti, Mesajı ve Etkileri", *Türk Süflüğüne Bakışlar*, İstanbul: İletişim.
- OCAK, A. Yaşar (1996d), "Türkiye'de Anadolu Selçukluları Din ve Tasavvuf Tarihi Araştırmaları Hakkında Bazı Düşünceler", *Türk Süflüğüne Bakışlar*, İstanbul: İletişim

- OCAK, A. Yaşar (1997), "Fuad Köprülü, Sosyal Tarih Perspektifi ve Günümüz Türkiye'sinde Din ve Tasavvuf Tarihi Araştırmalarında Tarihin Saptırılması Problemi", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 3, Konya.
- OCAK, A. Yaşar (2004), "Sunuş", *Türk Sûfliğine Bakışlar*, 7. bsk. İstanbul.
- OCAK, A. Yaşar (2006a), "Anadolu'da İslâmiyet, Fuat Köprülü ve Sonrası", *Muhafazakâr Düşünce*, sayı 8, Bahar, 9-18.
- OCAK, A. Yaşar (2006b), "Türkiye Selçukluları Döneminde ve Sonrasında Vefâî Tarikatı (Vefâîyye) (Türkiye Popüler Tasavvuf Tarihine Farklı Bir Yaklaşım)", *Belleten*, LXX, 257 (Nisan 2006).
- ÖZERDİM, Sami N. (1950), "Fuat Köprülü'nün Yazıları, 1908-1950", *Türk Dili ve Tarihi Hakkında Araştırmalar-I*, (Der. H. Eren-T. H. Kun), Ankara: TTK.
- Şerif Hulusi (1940), *O. Prof. Dr. Fuad Köprülü'nün Yazıları İçin Bir Bibliyografya* (2. bsk.), İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitabevi.
- TANSEL, F. Abdullah (1966), "Memleketimizin Acı Kaybı Prof. Dr. Fuad Köprülü", *Belleten*, XXX, 621-636.
- TOSUN, Necdet (1997), "Yesevîliğin İlk Dönemine Âid Bir Risâle: Mir'atü'l-Kulûb", *İLAM Araştırma Dergisi*, II: 41-85.
- TOSUN, Necdet (1998), "Ahmed Yesevî'nin Menâkıbı", *İLAM Araştırma Dergisi*, III: 73-81.
- TURAN, Osman (1953), "Mukaddime", *Fuat Köprülü Armağanı*, İstanbul: DTCE.
- TURAN, Osman (1977), "Keyhusrev II", *İslâm Ansiklopedisi*, VI: 620-629.

Rüya Kılıç

Yrd. Doç Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü öğretim üyesi.
Yoğunlaştığı araştırma alanı Osmanlı düşüncesi ve kültür tarihi.

Adres: Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, 06532 Beytepe - Ankara, Türkiye.

E-posta: ryklc@yahoo.com

Yazı bilgisi :

Alındığı tarih: 25 Temmuz 2006

Yayına kabul edildiği tarih: 15 Eylül 2006

E-yayın tarihi: 30 Aralık 2006

Çıktı sayfa sayısı: 11

Kaynak sayısı: 41